

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Спірідонова Миколи Юрійовича
«Демократія як соціокультурний феномен: загальне та особливе»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 033 – Філософія
галузі знань 03 – Гуманітарні науки

Подана до захисту дисертація присвячена розв'язанню важливої і актуальної теоретико-праксеологічної проблеми – виявленню детермінативного впливу соціокультурної сфери на сприйняття феномена демократії загалом і її специфіки як суспільного явища, процесу і перспектив зокрема. Як зазначає з цього приводу М. Спірідонов, «соціокультурний і конкретно-історичний диференціал розуміння демократії є тією даністю, з якою неможливо не рахуватися. Точніше, не рахуватися з нею в принципі можна, однак це автоматично призведе до істотних збитків розуміння специфіки тлумачення абсолютної більшості «pro et contra» демократії, притаманної конкретно-історичному соціокультурному середовищу» (с. 48). Так само не підлягає сумніву, що «змістовні відмінності уявлень про демократію значною мірою зумовлені соціокультурною специфікою – навіть у межах одного суспільства може різнитися в доволі широкому діапазоні в різні історичні епохи). Соціокультурні фактори лежать в основі значної частини різнотлумачень явищ і процесів демократичної етиології» (с. 48).

Автор переконливо ілюструє, що «тематичний напрям демократії є надзвичайно популярним як на рівні масової свідомості, так і в експертно-аналітичному середовищі: саме з демократією пов'язуються основні надії на розвиток суспільств за висхідним трендом, із підвищенням рівня добробуту країн і народів та гармонізацією всіх сфер суспільного життя. Інтригу перманентної уваги на адресу демократії підживлює її тематична розгалуженість і змістовна багатоманітність, яка формує розлоге середовище інтерпретативної варіабельності» (с. 109).

Важливим теоретико-методологічним здобутком поданої на розгляд дисертації є авторські рефлексії щодо філософії як засобу світоглядного масштабування демократії (цьому аспекту присвячено підрозділ 1.1.). Автор має рацію: з одного боку, «демократія є чи не найбільш ретельно проаналізованим і аргументаційно висвітленим феноменом, тому намагання проблематизувати й переосмислити її специфіку та причинно-наслідкову зумовленість є недоречним і безперспективним» (с. 29); з іншого боку, «кількісні параметри інформаційної репрезентації не обов'язково корелюють зі змістовною якістю та рефлексійною насиченістю. Як слушно зауважують представники еволюційної психології, інколи інформаційний спам покликаний виконати функцію захисного екрану від необхідності діагностування хронічних проблем і неспроможності запропонувати дієві засоби подолання виявлених недоліків – за принципом: якщо немає недоліків, то й потреби на них реагувати також немає» (с. 29). В даному разі йдеться про дуже влучне світоглядне, аналітичне і критеріальне діагностування, яке розставляє чимало крапок над «І» в питанні нібито алогічної беззмістовності більшості досліджень, присвячених тематиці демократії, специфіці її сприйняття та способів її суспільно-політичного застосування.

Окреслюючи інструментальний потенціал філософії для потреб адекватного позиціонування змістовних опцій демократії, М. Спірідонов слушно зазначає, що «значення філософського світогляду істотно обумовлене його спроможністю тримати в полі зору два аспекти, які не до снаги будь-якому іншому типу світогляду і сфері знань. З одного боку, це аспект першопричини, ідеї і апіорного цілепокладання. З іншого боку, філософія володіє безцінним привілеєм оперувати орієнтирами і критеріями далекоюжнього (*sub specie aeternitatis* – себто з позицій вічності), стратегічного й стратегемного штибу, відштовхуючись від феноменологічного припущення, чим демократія (зрештою, як і будь-яке явище чи процес) можуть бути в принципі – за тих чи інших обставин. У такий опосередкований спосіб філософія підштовхує до

висновку про необхідність забезпечення необхідних і достатніх умов бажаного буттєвого формату демократії» (с. 106-107).

А позаяк філософська складова осмислення демократії за станом на сьогодні істотно поступається політологічній і юридичній, то варто погодитися з автором, що «безальтернативних ознак набуває потреба пролегомен – міркувань, які забезпечують потребу початкового впорядкування уявлень про смисли й значення предмета дослідження (в даному разі – демократії). Такі пролегомени перебувають в істотній каузальній залежності від домінуючої системи світоглядних координат, від світоглядної парадигми... Актуалізується потреба увиразнення специфіки філософської дослідницької призми взагалі й щодо феномена демократії зокрема й насамперед, щодо соціальної місії демократії, її покликання, прийнятних та бажаних (оптативних) засобів досягнення мети і т. п.» (с. 34-35).

Так само автор має рацію, коли констатує: «Коректне й ефективне оперування проблематикою соціокультурної навантаженості уявлень про демократію можливе лише за умови застосування когерентного дослідницького інструментарію – зокрема й насамперед соціокультурного підходу» (с. 50-51). Адже «саме соціокультурні фактори лежать в основі більшості різнотлумачень явищ і процесів демократичної етиології. А те, що багатьма дослідниками позиціонується ледве не як закон природи чи імператив соціальної дійсності, насправді є лише соціокультурною умовністю – чимось на кшталт етикету чи формули ввічливості, які можуть істотно відрізнитися навіть у межах одного суспільства: різним корпоративним складовим формально єдиного суспільства можуть бути притаманні несумісні умовності» (с. 50).

Значення соціокультурної навантаженості уявлень про демократію М. Спірідонов переконливо пов'язує з тим, що «соціокультурна парадигма відображає особливості й закономірності суспільства як відкритої системи – тобто соціального середовища, з одного боку, відносно автономного в онтологічному сенсі й так само відносно замкненого у функціональному сенсі;

з іншого боку, функціонуючого на принципах запозичень соціокультурних зразків значень, смислів, успіхів, цілепокладаючих пріоритетів тощо» (с. 57).

Як слушно зазначає автор, «кожне соціокультурне середовище послуговується оригінальними (лише йому притаманними) значеннєвими і критеріальними маркерами. Це призводить до гомологічних аналогів у різних культурах – приміром, для всіх культур має високий індекс значущості ідея справедливості, свободи, рівності та демократії, однак разом із тим усі культури надають пріоритетного значення різним аспектам цих меганаративів, що обумовлено соціокультурною специфікою, особливостями історичного досвіду і самої логіки соціокультурного становлення» (с. 68-69).

М. Спірідонов переконливо доводить, що «істотна (а в багатьох випадках ключова) функціонально-інструментальна перевага соціокультурних смислів пов'язана з їхнім надсуб'єктним статусом. Якщо академічна концептуалістика в абсолютній більшості випадків започатковується на рівні індивідуальних ідей, які лише згодом набувають надіндивідуального впливу внаслідок їх популяризації (тобто академічна концептуалістика може взагалі ніколи не вийти на надіндивідуальний рівень – зокрема, в разі відсутності належних передумов), то соціокультурним смисловим маркерам і критеріальним демаркаторам надсуб'єктний статус притаманний апріорі, так би мовити, ab ovo (тобто від самого зародження), оскільки цей смисловий рельєф санкціонований і легітимізований масовою свідомістю конкретно-історичного суспільства: в разі недотримання цієї умови соціокультурні явища і процеси неможливі в принципі» (с. 57-58).

Важливим аналітичним і пропозиційним здобутком дисертації, підготовленої М. Спірідоновим, є концептуальний наголос, згідно з яким «перспективи зняття поширених у наш час інформаційних «фільтрів» у вигляді тенденційності, суб'єктивізму, міфологізму та неадекватного буттєвим реаліям стереотипізму пов'язані насамперед і в основному з процедурними та аргументаційними опціями деліберативної демократії. Саме деліберативна демократія як дискусійна, комунікативна, дорадча складова демократичної

процесуальності постає категоричною необхідністю та незамінною інструментально-функціональною опцією розвиненого й ефективного громадянського суспільства» (с. 143).

Загалом треба визнати, що дисертаційна робота Миколи Спірідонова містить **обґрунтовані результати** проведеного дослідження. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає у визначенні особливостей і закономірностей соціокультурної детермінованості уявлень про демократію – зокрема, в узагальненні архітектоніки проблемних факторів демократії крізь призму соціокультурних реалій і генеруванні теоретико-концептуальних підходів до розв'язання наявних проблем.

Зокрема, автором «концептуалізовано положення, відповідно до якого незнання специфіки соціокультурного середовища чи з різних причин неврахування, ігнорування соціокультурного контексту демократичного процесу прирікає такий процес на наслідки, які є далекими від очікуваних, а інколи й категорично несумісними з ними. Це призводить до ситуації подвійного негативізму: з одного боку, зазнає невдачі конкретно-історичний процес демократизації, з іншого боку, дискредитується ідея демократії в трансчасовому вимірі, девальвується її реноме як дієвого інструмента оптимізації всіх сфер суспільної життєдіяльності» (с. 21-22). Це – зразок надзвичайно влучного діагностування причинно-наслідкових зв'язків поверхового тлумачення демократії, притаманного нашому часу. Відтак, якщо є бажання і намір позбутися недоліків поверховості, то варто взяти на озброєння цей пункт новизни дисертаційного дослідження М. Спірідонова.

Важко заперечити **аналітичний висновок**, згідно з яким «проблематичність досягнення мети визначення змістовного інваріанту демократії обумовлена не лише причиною, пов'язаною з принципом розвитку: існує ще одна вагома причина – кожна соціокультурна ойкумена генерує власну, лише їй притаманну модальність та ієрархію смислів і значень. Якщо причину історичної динаміки й принципу розвитку можна коректно відрекомендувати вертикальним диференціалом уявлень про демократію, то

причина соціокультурної специфіки постає втіленням конкретно-історичної статичності і горизонтального диференціала уявлень про демократію» (с. 48).

Так само не підлягає сумніву концептуалізований вердикт з приводу того, що «статус практично кожного соціального цільового орієнтира, перспективи й проблеми не є константним і остаточним – він визначається місцем у конкретно-історичній та соціокультурній морфології. Демократія як цільовий орієнтир, перспектива й проблема не є винятком із загального правила. Особливо фактор значущості конкретно-історичного та соціокультурного контексту позначається на гуманітарних дослідженнях – зокрема, на такому їхньому атрибуті, як актуальність: один і той же феномен, явище та процес у різному епохальному та соціокультурному середовищі можуть мати індекс значимості в гранично широкому діапазоні – від життєво визначального до неістотного. Це зумовлює потребу ефективного застосування соціокультурного підходу як методологічної основи дослідження ключових явищ і процесів соціальної дійсності» (с. 79-80).

Констатуючи високий науковий рівень дисертаційного дослідження Миколи Спірідонова, тим не менше, треба звернути увагу на окремі **дискусійні положення**, які потребують уточнення.

1. У фаховому середовищі існує значний діапазон різнотлумачень із приводу факторів, які стоять на заваді формуванню об'єктивних знань про демократію: одні дослідники наполягають на визначальності особистої упередженості, інші вважають ключовою соціально-політичну ангажованість, а ще деякі позиціонують вадю партикулярності знань як основну перешкоду на шляху до універсальності суджень про демократію. Позиція пошукача з приводу таких концептуальних розбіжностей виявилася б цілком доречною.

2. На с. 47-48 автор слушно зазначає, що «соціокультурне середовище генерує власні смислові, значеннєві й критеріальні ієрархії за найрізноманітнішим профілем – світоглядним, аксіологічним, етичним тощо. Шкала значущості таких ієрархій на рівні різних соціокультурних середовищ може настільки відрізнятись, що доводиться констатувати несумісність одна

одній. Ці виклики соціокультурної несумісності призводять до того, що універсальний і трансісторичний еквівалент (золотий стандарт) у таких соціально чутливих аспектах, як демократія, справедливість, етика і т. п. виявляється практично недосяжною метою».

Тут закономірно напрошується запитання: чи не означає окреслена змістовно-функціональна специфіка, що соціокультурний фактор постає основною перешкодою на шляху до критеріального консенсусу в питаннях дійсності й евентуальності і що перспективи досягнення такого консенсусу перебувають в безпосередній залежності від нівелювання, елімінації соціокультурного розмаїття засобами космополітизму, асиміляції тощо?

3. На с. 89 М. Спірідонов цілком аргументовано стверджує: «Специфіка витлумачувати символи відповідно до власного досвіду та контексту притаманна не лише окремим індивідам, а й надіндивідуальним суб'єктам – корпоративним групам, соціокультурним середовищам, націям тощо».

Не ставлячи під сумнів змістовну складову цієї тези, аргументаційної прозорості потребують два аспекти: *по-перше*, чи означає це, що відмінність досвідних даних призводить до відмінностей на рівні символічних сфер, які, в свою чергу, обумовлюють відмінності соціокультурних стереотипів щодо тих чи інших аспектів демократії; *по-друге*, які фактори детермінують уявлення про демократію в тих випадках, коли соціокультурне середовище не володіє тим обсягом досвідних даних, який є необхідним і достатнім для формування символічної критеріальності і символічних смислових демаркаторів?

4. На с. 146 автор констатує показову симптоматику: «В наш час істотно підвищився градус дискусійності аспекту причинно-наслідкової зумовленості демократії та демократичної культури, а саме: чим є демократична культура стосовно демократії – умовою чи наслідком? Якщо умовою, то необхідною чи цілком достатньою для гарантування демократичного статус-кво? А якщо наслідком, то наскільки суб'єктною вона є, чи спроможна вона здійснювати зворотний корекційний вплив на демократію, на перебіг демократичних процесів?». Упродовж кількох наступних сторінок автор наводить

аргументацію з цього приводу різних дослідників і концептуальних підходів, а от його власне бачення переконливих відповідей на наведені запитання залишилося майже повністю втаємниченим. Бажано було б аргументаційно розлогіше викласти свою позицію щодо відповідей на слушно сформульовані запитання.

Зрештою, наведені запитання й зауваження не мають на меті поставити під сумнів кваліфікаційний рівень пошукача і наукові здобутки, виконаного ним дослідження. В даному разі можна і треба констатувати появу ґрунтовної наукової праці, яка стосується надзвичайно важливого теоретико-праксеологічного явища і фактора суспільного життя нашого сьогодення. Дисертаційна робота М. Спірідонова виконана з дотриманням вимог наукової неупередженості й верифікованості, системного підходу й аргументаційної збалансованості.

Тематика соціокультурної зумовленості уявлень про демократію була викладена М. Спірідоновим у низці ґрунтовних наукових публікацій. Також вона пройшла належну апробацію на рівні багатьох науково-практичних заходів із подальшим опублікуванням тез і статей.

Високий рівень наукової обґрунтованості дисертації М. Спірідонова значною мірою обумовлений вмілим застосуванням багатоманітного методологічного інструментарію.

Зміст дисертаційного дослідження та опублікованих наукових праць Спірідонова М. Ю. виразно розкриває тему дослідження, **досягає поставленої мети та виконує визначені завдання. Результати й висновки поданої на розгляд роботи цілком обґрунтовані.** Текст дисертації оформлений відповідно до діючих вимог.

Таким чином, наявні всі необхідні підстави для того, щоб стверджувати: дисертація Спірідонова М. Ю. на тему «Демократія як соціокультурний феномен: загальне та особливе» заслуговує на високу оцінку, а значущість її наукових результатів не підлягає сумніву. Подане на розгляд дисертаційне дослідження відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України від

12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022, а її автор – Спіридонов Микола Юрійович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – «Філософія».

Офіційний опонент:

Свириденко Денис Борисович,

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти

Українського державного університету

імені Михайла Драгоманова

Підпис Свириденко Д. Б.
ПІДПИСАНО: зав. канцелярією Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Підпис _____
«26» 04 2024 р.